

KLASZTOR OO. PAULINÓW WE WŁODAWIE I JEGO REWITALIZACJA

Andrzej Białkiewicz

Wydział Architektury, Politechnika Krakowska
Faculty of Architecture, Technical University of Krakow
ul. Podchorążych 1, 30-084 Kraków, e-mail: abialk@poczta.fm

Streszczenie. Klasztor oo. Paulinów we Włodawie został wybudowany w latach 1701–1718. Autorem jego projektu jest prawdopodobnie Józef Piola (?–1715), natomiast fundatorem Ludwik Konstanty Pociąg (1664–1730). Od roku 1799 część obiektu była wynajmowana różnym świeckim użytkownikom. Po upadku powstania styczniowego na mocy carskiego ukazu likwidacyjnego nastąpiła kasata klasztoru. W 1993 r. zakon paulinów otrzymał kościół oraz części klasztoru, a w roku 1999 cały obiekt. Jego stan techniczny był fatalny. Założeniem projektu rewaloryzacji było przywrócenie pierwotnego układu przestrzennego klasztoru oraz umieszczenie współczesnej funkcji klasztornej, nieco zmodyfikowanej oraz uwarunkowanej aktualnym prawem budowlanym. Zasadnicze funkcje jak kaplica, furta, refektarz, biblioteka, kuchnia, część mieszkalna, powróciły do tych samych pomieszczeń, w których znajdowały się przed prawie 300 laty. Został osiągnięty kompromis między historycznymi wartościami obiektu a jego współczesnymi funkcjami. Budynek w pełni odzyskał swój pierwotny charakter i służy obecnie tej samej funkcji, dla której powstał.

Słowa kluczowe: budynek, klasztor, konserwacja, rewaloryzacja

Ojcu Leonowi Chalupce dedykuję

Wśród dotychczas wydanych monografii dotyczących zespołu paulińskiego klasztoru i kościoła we Włodawie brak jest wyczerpującego opracowania dotyczącego przemian architektury tego założenia od czasu jego powstania aż do współczesności. Interesująca jest książka Dariusza Cichora *Dzieje kościoła i klasztoru paulinów we Włodawie 1698–1864* [Cichor 1994]. Praca ta odnosi się do okresu począwszy od fundacji klasztoru do kasacji konwentu. Autor wnikliwie zaprezentował dotychczasowy stan badań oraz materiały źródłowe i opracowania dotyczące tego tematu. Zespół kościoła i klasztoru jest wzmiankowany w licznych publikacjach, jednak architektura tego założenia opisywana jest w bardzo skromnym zakresie.

Zachowały się przekazy ikonograficzne. Najstarszą, znaną obecnie ryciną jest akwarela przedstawiająca widok kościoła i klasztoru od strony południowo-

wschodniej. Praca ta została namalowana przez Kazimierza Stronczyńskiego w roku 1855 w trakcie prac *Delegacji do opisania zabytków starożytności w Królestwie Polskim*¹. Kolejną ryciną jest wykonany w roku 1860 rysunek Adama Lerue, prezentujący widok kościoła i klasztoru z podobnego miejsca obserwacji jak poprzednio opisana praca. Reprodukcję drzeworytu prezentującego widok fasady kościoła zamieszczono w „Tygodniku Ilustrowanym” w roku 1870 [Sobieszański 1871]. Dwie fotografie, z których pierwsza przedstawia kościół i klasztor w widoku od strony wschodniej – z drugiego brzegu Bugu, natomiast na drugiej widnieje kościół z rusztowaniami od północnego zachodu, pochodzą z roku 1905 [Hoffman 1905]. Kolejna znane nam fotografie pochodzą z roku 1919. Pierwsza z nich przedstawia fasadę kościoła oraz fragment południowej elewacji klasztoru², druga widok kościoła i klasztoru od strony północnej³, a na kolejnej – wykonanej sprzed wejścia do klasztoru – widzimy kościół od strony wschodniej⁴. Kolejne znane nam fotografie pochodzące już z czasu po roku 1944, reprodukowane są w wydawnictwie *Włodawa i okolice w fotografii*. Na pierwszej z nich widoczny jest kościół i klasztor w szerokim ujęciu panoramy miasta od strony południowo-zachodniej. Drugie zdjęcie przedstawia w zbliżeniu kościół również od południowego zachodu, jednak widok bardziej od południa w stosunku do poprzedniego ujęcia. Na obu fotografiach widoczne są zniszczenia wieży od strony zachodniej. Również w zbiorach Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie – Delegatura w Chełmie znajdują się materiały dotyczące zespołu kościoła i klasztoru oo. Paulinów we Włodawie, a wśród nich fotografie z okresu po II wojnie światowej.

Cenne materiały źródłowe zgromadzone są w Archiwum Zakonu Paulinów na Jasnej Górze, Archiwum Parafialnym we Włodawie, Archiwum Diecezji Siedleckiej, Archiwum Głównym Akt Dawnych i w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Interesujące są opracowania będące w formie rękopisów, czy maszynopisów, które nie doczekały się wydania. Wśród nich na uwagę zasługuje *Skrócona dokumentacja naukowo-historyczna kościoła p.w. św. Ludwika przy klasztorze oo. Paulinów we Włodawie* autorstwa Danuty Czapczyńskiej-Kleszczyńskiej, z częścią konserwatorską opracowaną przez Mariana Ćwięczka [Czapczyńska-Kleszczyńska i Ćwięczek 2006] oraz praca K. Kaczmarczyka *Wypisy archiwalne dotyczące historii sztuki w Polsce XVII–XIX w.* [Kaczmarczyk]. Szczegółowy wykaz źródeł i opracowań z numeracją i opisem akt został zamieszczony w opracowaniu D. Cichora [1994].

Lokację Włodawy na prawie magdeburskim datuje się na pierwszą połowę wieku XVI. Wzmianki o osadzie będącej w tym miejscu sięgają wieku XIII, niemniej dopiero w pierwszej połowie XVI w. po staraniach księcia Andrzeja

¹ Kazimierz Stronczyński, akwarela przedstawiająca widok od południowego wschodu kościoła i klasztoru paulinów we Włodawie, w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego.

² Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie [dalej ISPAN], neg. nr 2519.

³ ISPAN, neg. nr 2578.

⁴ ISPAN, pozytyw SiT.

Sanguszki powstało tu miasto według zasad urbanistycznych z regularną, ortogonalną siatką ulic oraz ze stosunkowo obszernym rynkiem. W pobliżu miasta znajdował się zamek Sanguszków. W mieście były dwie cerkwie i drewniany kościół, który spłonął w roku 1551. Tragiczny dla miasta był rok 1657, kiedy to Szwedzi prawie całkowicie spalili Włodawę. W roku 1693, w dniu 30 lipca, miasto wraz z dobrami zostało sprzedane Ludwikowi Konstantemu Pocięjowi h. Waga (1664–1730), który po pięciu latach, w czasie pobytu w warszawskim klasztorze paulinów zaproponował ufundowanie we Włodawie klasztoru dla zakonu paulinów. W dniu 22 września 1698 r. został wręczony prowincjałowi o. T. Czechowiczowi list, w którym L. K. Pocięj przedstawił swój zamiar⁵. O. T. Czechowicz powołał o. Dominika Paprockiego do negocjacji z fundatorem i jednocześnie przedstawił mu zasady, którymi powinien się kierować w trakcie prowadzonych rozmów. Wiosną 1701 r. w rezydencji Pocięjów w Różance zaczęto precyzować sprawę fundacji. Jak pisze Cichor [1994]:

Dopiero po dwóch latach wydano dokument fundacyjny na piśmie. Miało to miejsce w Jelnej, w dniu 17 II 1703 r. Treść tego dokumentu znamy jedynie z późniejszego odpisu. Czytamy w nim, że Ludwik Konstanty i Aniela Pocięjowie właściciele dóbr włodawskich, kierując się troską o pomnożenie chwały Bożej, deklarują ufundowanie klasztoru dla paulinów „na miejscu tym, gdzie przedtem Luterski Zbór fundowany był, naprzód place i grunta którekolwiek trzymali predykanci ze wszystkimi przynależnościami wiecznymi czasy zapisujemy i daryjemy, do tego funduszu na dobrach naszych nazwanych Komorówka 20 000 tynfów Ichm. Paulinom zapisujemy, do których dóbr nie wprzód sukcesorowie nasi przychodzić mają, aż te sum 20 000 tynfów Ichm. X. Paulinom wyliczą zupełnie. Także mając my sume pewną za assekuracją Imci Paniey Katarzyny z Zachorowa Szackiej Starościnej włodzimierskiej 90 000 currentis monetae y te sume służącym wlewamy tymże Imć X. Paulinom wiecznymi czasy zapisujemy i na te nasze prawo na te sume służącą wlewamy”. Dalej dokument wymienia zobowiązania paulinów włodawskich wobec fundatorów. Były to obligacje mszalne w wymiarze tygodniowym i miesięcznym: dwie msze św. każdego tygodnia za zmarłych rodziców obojga fundatorów i zmarłych bliższych krewnych, oraz w intencji Pocięjów, a ponadto każdego miesiąca dwie msze za fundatorów i za dusze w czyśćcu cierpiące. Opisany dokument wieńczą podpisy zainteresowanych osób. [...] Kolejnym etapem w tworzeniu prawnych podstaw fundacji włodawskiej było jej zatwierdzenie przez sejm w dniu 17 II 1717 r. Pod wpływem zmieniających się warunków doszło do waloryzacji pierwotnego dokumentu fundacyjnego. Miało to miejsce w dniu 7 II 1722 r. w Terespolu. Pocięj zobowiązał się do utrzymania własnym sumptem 18 zakonników mających swobodnie korzystać z wszelkich gruntów zapisanych umową z 1703 r. Oprócz dodatkowej sumy 30 tys. flp. Zapisanej testamentem przez Anielę z Zachorowskich Pocięjową, fundator zapisał jeszcze 50 tys. flp., a nadto 10 tys. talarów bitych należnych mu od kasztelana nowogrodzkiego Antoniego Nowosielskiego mocą transakcji z dnia 22 IX 1721 r. Sumę tę pozwolono ulokować w dobrach ziemskich, zawsze jednak za konsensem fundatora. Dokument powyższy oblatowano do ksiąg grodzkich brzeskich 17 II 1722 r.

Już w czasie precyzowania spraw związanych z fundacją, wiosną 1701 r. o. Dominik Paprocki sprowadził murarzy z Lublina i wkrótce przystąpiono do budowy klasztoru. Część materiałów budowlanych pozyskano z rozbiórk, zniszczonego około 1570 r., zamku książąt Sanguszków. W tym czasie istniała

⁵ Archiwum na Jasnej Górze 535, s. 696. Za: D. Cichor, *op cit.*, s. 378.

tu drewniana plebania oraz kościół, do którego dobudowano murowaną zakrytą wraz z piętrzem. Dnia 14 sierpnia 1705 r. zabudowa ta całkowicie spłonęła. Wkrótce przystąpiono do odbudowy. Ojcowie za sprawą fundatora przebywali wówczas na dworze w Susznie. Jednak w lipcu 1706 r. w czasie najazdu wojsk szwedzkich został spalony kościół farny p.w. św. Anny, obrabowany klasztor, a 2 sierpnia 1706 r. zamordowano o. Kajetana Młyniarskiego. Wytrwałym zwolennikiem budowy kościoła i klasztoru nadal był o. D. Paprocki. Zbudniewek [2007] stwierdza, iż:

Zapis fundacyjny był znaczny, szedł w kolejności tuż po Jasnej Górze, a nadto znalazł kilku hojnych ofiarodawców, by wymienić bpa Konstantego Sosnowskiego sufragana inflanckiego, uprzednio członka – profesa paulińskiego.

Występowały jednak poważne problemy z realizacją fundacji. Po pożarze w roku 1705 podjęta była nawet wspólna decyzja zakonników o natychmiastowym opuszczeniu Włodawy. Nie doszła ona jednak do skutku. Należy zauważyć, że w początkowym okresie do paulinów należał jedynie folwark przyklasztorny, a konwent borykał się z olbrzymimi trudnościami finansowymi. W roku 1711 wybudowana przez o. D. Paprockiego część klasztoru była już użytkowana. Od roku 1714 wzmożono prace przy budowie klasztoru. 25 sierpnia 1718 r. odbyła się uroczysta introdukcja zakonników do klasztoru. Wprawdzie przez kilka lat trwały jeszcze prace wykończeniowe, niemniej obiekt był już zamieszkały przez zakonników.

Zarówno układ funkcjonalny, jak i architektura klasztoru są typowe dla budownictwa paulińskiego. Wydaje się, że autorem projektu mógł być architekt królewski pochodzenia włoskiego Józef Piola (?–1715). Wskazuje na to fakt, że był on autorem projektu barokowego kościoła paulinów w Warszawie oraz pierwszego, niezrealizowanego projektu kościoła we Włodawie, a zatem miał kontakty z o. D. Paprockim. Klasztor jest budynkiem dwukondygnacyjnym, częściowo podpiwniczonym, czteroskrzydłowym, na rzucie zbliżonym do kwadratu. Pośrodku umieszczono obszerny wirydarz z ogrodem parkowym, drzewami, krzewami oraz kwiatami. Klasztor przykryto wydatnymi dechami dwuspadowymi pokrytymi dachówką ceramiczną. Od wschodu budynek został wzmocniony szerokimi przyporami zabezpieczającymi go przed osuwaniem się skarpy od strony Bugu. Dookoła wirydarza, zarówno w obrębie parteru, jak i piętra przebiegał obszerny korytarz o szerokości 4,2 m. Z niego prowadziły wejścia do poszczególnych pomieszczeń. Parter przeznaczono do celów wspólnotowych. Umieszczono tam bibliotekę, refektarz, sale, archiwum, kuchnię, pralnię oraz pomieszczenia gospodarcze. Na piętrze znajdowały się cele dla zakonników. Wystrój cel był bardzo skromny, prosty, a nawet surowy. O wysokim poziomie i fachowości wykonanych prac budowlanych może świadczyć fakt, że przez długi okres czasu nie występowały potrzeby wykonywania jakichkolwiek remontów. Drobne prace renowacyjne, jak częściowa wymiana okien na piętrze od strony wirydarza oraz celach wykonano w latach 1760 i 1762. Kolejne

prace remontowe miały miejsce w roku 1779. Pewne zniszczenia obiektu odnotowano w roku 1791, w czasie gdy obejmował przeorstwo o. Jacek Wyszyński.

Fot. 1. Klasztor oo. Paulinów we Włodawie. Fasada przed restauracją (fot. A. Białkiewicz)

Phot. 1. Paulines' monastery in Włodawa. Facade before restoration (phot. A. Białkiewicz)

Fot. 2. Klasztor oo. Paulinów we Włodawie. Fasada po restauracji (fot. A. Białkiewicz)

Phot. 2. Paulines' monastery in Włodawa. Facade after restoration (phot. A. Białkiewicz)

Fot. 3. Klasztor oo. Paulinów we Włodawie. Północno-zachodni narożnik przed restauracją (fot. A. Białkiewicz)

Phot. 3. Paulines' monastery in Włodawa. North-west corner before restoration (phot. A. Białkiewicz)

Fot. 4. Klasztor oo. Paulinów we Włodawie. Północno-zachodni narożnik po restauracji (fot. A. Białkiewicz)

Phot. 4. Paulines' monastery in Włodawa. North-west corner after restoration (phot. A. Białkiewicz)

Jednak wkrótce przeprowadzony remont doprowadził budynek do właściwego stanu technicznego, o czym świadczą zapisy wykonane w trakcie wizytacji w roku 1796⁶.

Po kilku latach, ze względu na zmniejszony konwent, okazało się, że obiekt jest zbyt obszerny na potrzeby zakonne, a w związku z tym trudny do utrzymania i przeprowadzania bieżących remontów. W listopadzie 1799 r. komisarz generalny o. Hilarion Bobrowski wyraził zgodę na prośbę przeora o. Idziego Edella dotyczącą wynajęcia części klasztoru dla osób świeckich. Według przeora środki z dzierżawy umożliwiłyby wykonanie niezbędnych prac remontowych. Po uzyskaniu zezwolenia miejscowego biskupa oraz wydzieleniu ścianami pomieszczeń dla świeckich od klauzury, część budynku została wynajęta. W tym fragmencie obiektu funkcjonował zajazd dla podróżnych, wydział sporny Sądu Pokoju oraz skład solny. W roku 1829 wynajęto dalszą część klasztoru – refektarz, w którym umieszczono skład zboża. Znajdowały się tu również mieszkania urzędników administracji oraz kaplica dla bractwa cerkiewnego, wynajęta przez księdza unickiego Nikona Zielińskiego. Zamiast oczekiwanych profitów dzierżawa pomieszczeń klasztornych przynosiła straty materialne oraz niszczenie obiektu. Nowi użytkownicy w sposób doraźny dostosowywali wynajmowane pomieszczenia do swoich potrzeb. Wyburzano oraz budowano nowe ściany, zamuroywano i wykuwano nowe otwory okienne. Poza tym były problemy z egzekwowaniem niskich opłat za wynajem, z którymi zalegano klasztorowi czasem i przez kilka lat. Najemcy mieli wygórowane żądania w stosunku do przeorów, od których domagali się remontów wynajmowanych pomieszczeń. Cichor [1994] stwierdził, że:

Największe zniszczenia poniósł klasztor w wojnie 1812 roku, „gdzie klasztor nie tylko już zabrany został [...] wprzód na lazaret austriacki, a potem rosyjski, gdzie wszystkie mury i zamieszkania poprzeczane były na ich użytek potrzebny, przez co doznały mury wielkiej ruiny, przełamanie murów, wybijanie w nich dziur na dymniki, osłabienie sklepień i dachów, raz przez utrzęsienie, drugi przez zabór belek i wiązań w braku drewna na opał, ogród i parkan także zupełnie wtenczas wycięty został na drzewo opałowe. Studnia piękna i najdogodniejsza zwalona i zrujnowana została, w której ile z tradycji wiadomo, trupów rzucano i ziemią warstwami przysypywano”.

W latach 1830–1831 wojsko ponownie zajęło klasztor na lazaret oraz kwaterunek w dalszym ciągu go niszcząc.

Odnosnie do stanu technicznego obiektu w materiałach źródłowych znajdujemy stwierdzenia, że w 1818 r. sklepienie korytarza pierwszego piętra jest mocno uszkodzone, a ściany popękane od strony północnej grożą zawaleniem i istnieje konieczność budowy dodatkowej przypory⁷. W 1828 r. w fatalnym stanie było pokrycie dachu nad skrzydłem wschodnim, efektem czego była mocno zniszczona wieżba dachowa, bardzo poważnie uszkodzone sklepienia oraz ściany zewnętrzne, a trzy przypory od strony wschodniej prawie całkowicie się

⁶ Archiwum na Jasnej Górze, 543, s. 235. Za: D. Cichor ZP, *op. cit.*, s. 383.

⁷ Archiwum na Jasnej Górze, 596, s. 41–43.

rozpadły⁸. Alarmujące informacje o kolejnych poważnych uszkodzeniach pochodzą z roku 1843⁹.

Po upadku powstania styczniowego reakcją zaborcy na działalność zakonów zmierzającą do odzyskania niepodległości stała się kasata znacznej ilości klasztorów i to zarówno zakonów męskich, jak i żeńskich¹⁰. W stosunku do klasztoru we Włodawie wykonanie carskiego ukazu likwidacyjnego z dnia 27 października / 8 listopada 1864 r. zostało wyznaczone na noc z 15 na 16 listopada 1864 r. Ojców będących w klasztorze odesłano na Jasną Górę oraz zarekwirowano gotówkę i cenne przedmioty¹¹. We Włodawie pozostał jedynie pełniący dotychczas obowiązki podprzeora o. Narcyz Michalski, który został administratorem parafii. Kasata spowodowała utratę własności przez zakon zarówno co do budynków, dóbr ziemskich, jak i kapitałów zgromadzonych w Banku Królestwa Polskiego, które od tego czasu stały się własnością państwa. Zachodnie skrzydło klasztoru bezpośrednio przylegające do kościoła zostało pozostawione dla celów parafialnych. Po trzech latach w listopadzie 1867 r. administratorem parafii mianowano ks. Jacka Piotrowskiego, natomiast o. Narcyz Michalski za kontakty z powstańcami został przeniesiony do diecezji lubelskiej.

Do roku 1993 parafią włodawską kierowało duchowieństwo diecezjalne. Księża diecezjalni mieli do dyspozycji niewielką część klasztoru przylegającą bezpośrednio do kościoła [Nadratowski 2002]. Pozostałą część klasztoru użytkowały różne urzędy świeckie.

W dniu 15 lipca 1993 r. została podpisana umowa pomiędzy biskupem siedleckim Janem Mazurem a generałem zakonu paulinów precyzująca przejęcie kościoła i niewielkiej części klasztoru na rzecz zakonu paulinów. Po kilkuletnich staraniach, również w tym samym czasie Urząd Miasta Włodawy przekazał zakonowi pozostałą część klasztoru. Należy zwrócić uwagę, że stan techniczny obiektu był fatalny, pomimo że był on ciągle użytkowany i remontowany. W rzeczywistości remonty te sprowadzały się do doraźnych napraw, przeróbek oraz ciągłych adaptacji do stale zmieniających się potrzeb użytkowników. W bardzo złym stanie było pokrycie dachu i więźba dachowa. Nieszczęsne pokrycie dachu powodowało, że wody opadowe zalewały nie tylko drewnianą więźbę, przyczyniając się do jej korozji, ale niszczyły również stropy i sklepienia. Nieszczęsne instalacje wodno-kanalizacyjne dopełniały zniszczeń wewnątrz budynku. Podniesiony o 1,2 m poziom wirydarza oraz brak właściwego odprowadzenia wód opadowych zarówno z dachu, jak i terenu wokół obiektu przyczyniały się do mocnego zawilgocenia zarówno ścian, jak i podłóg w obrębie parteru. Aby temu zapobiec, użytkownicy zakładali kolejną warstwę podłogi. Podnosili przez to jej poziom i pozornie likwidowali zawilgocenie na kilka lat.

⁸ Archiwum na Jasnej Górze, 547, s. 489; 1661, s. 401.

⁹ Archiwum na Jasnej Górze, 601, s. 18.

¹⁰ W Królestwie Polskim kasata dotyczyła 108 klasztorów.

¹¹ Na Jasną Górę odesłano furmankami przeora o. Szymona Wiśniewskiego oraz kaznodziejów Atanazego Petrykowskiego i o. Jacka Lubiewicza.

Fot. 5. Klasztor oo. Paulinów we Włodawie. Elewacja wschodnia przed restauracją (fot. A. Białkiewicz)
Phot. 5. Paulines' monastery in Włodawa. East elevation before restoration (phot. A. Białkiewicz)

Fot. 6. Klasztor oo. Paulinów we Włodawie. Elewacja południowa w trakcie restauracji (fot. A. Białkiewicz)
Phot. 6. Paulines' monastery in Włodawa. South elevation during restoration (phot. A. Białkiewicz)

Fot. 7. Klasztor oo. Paulinów we Włodawie. Korytarz przed restauracją (fot. A. Białkiewicz)
Phot. 7. Paulines' monastery in Włodawa. Corridor before restoration (phot. A. Białkiewicz)

Fot. 8. Klasztor oo. Paulinów we Włodawie. Korytarz po restauracji (fot. A. Białkiewicz)
Phot. 8. Paulines' monastery in Włodawa. Corridor after restoration (phot. A. Białkiewicz)

Popękane ściany nośne, rozluźnione sklepienia, w znacznych fragmentach nieopierające się już na ścianach, a wbrew zasadom statyki wiszące w powietrzu, fatalna stolarka okienna i odpadające tynki, które wewnątrz często malowano farbami olejnymi, a na zewnątrz uzupełniano zaprawą cementową dopełniały stanu technicznego, w jakim znajdował się budynek klasztorny. Poza tym wnętrze zostało całkowicie przebudowane do tego stopnia, że całkowicie nieczytelny stał się jego pierwotny układ funkcjonalny. W korytarzach powstały pokoje biurowe, wybudowano nowe podziały pomieszczeń, dodatkowe wejścia oraz komunikację z wąskimi przejściami i korytarzykami.

W latach 1995–1997 nad całym klasztorem wymieniono więźbę dachową oraz pokrycie dachu. Prace te prowadził zakon paulinów. Jako pokrycie zastosowano blachę miedzianą. W obrębie strychu na ścianach nośnych założono żelbetowe wieńce, przez co usztywniono budynek i w pewnej mierze ustabilizowany został jego układ statyczny. W dniu 11 listopada 1999 r. pozostała część budynku klasztorowego użytkowana dotychczas przez Urząd Miasta została formalnie opróżniona i przekazana Zakonowi.

W latach 1998–2002 przeorem klasztoru był o. Leon Chałupka i wówczas rozpoczęto prace konserwatorskie w obiekcie¹². W latach 1999–2000 opracowany został projekt rewaloryzacji klasztoru¹³. Zasadniczym założeniem projektu było przywrócenie pierwotnego układu przestrzennego klasztoru oraz umieszczenie w tak wykreowanych wnętrzach współczesnej funkcji klasztornej, obecnie nieco zmodyfikowanej oraz uwarunkowanej aktualnym prawem budowlanym. Istotnym było również to, aby zasadnicze funkcje budynku klasztorowego, jak kaplica, furta, refektarz, biblioteka, kuchnia, część mieszkalna, powróciły do tych samych pomieszczeń, w których znajdowały się przed prawie 300 laty. Podobne zasady zastosowano przy kreowaniu wnętrz, których charakter wyrażający się w skromności oraz zastosowanej kolorystyce nawiązuje do tradycji klasztorów paulińskich. Na parterze umieszczono furkę, refektarz, kancelarię parafialną, salę konferencyjną, pokój dla księży gości, pokoje gościnne, kuchnię z zapleczem magazynowym, pralnię oraz sanitariaty. Na piętrze poza częścią mieszkalną zaprojektowano salę rekreacyjną, bibliotekę archiwum klasztorne i parafialne oraz chór zakonny. W kilku przypadkach wspomniane zadania projektowe były trudne do pogodzenia, bowiem aktualne przepisy BHP, przeciwpożarowe, uwarunkowania sanepidu, często wzajemnie się wykluczały. Jednocze-

¹² O. Leon Chałupka ukończył również Podyplomowe Studium Konserwacji Zabytków w Instytucie Historii Architektury i Konserwacji Zabytków na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. Po roku 2002, kiedy przeorem klasztoru we Włodawie został o. Jan Bednarz, o. L. Chałupka jako Generalny Administrator Zakonu Paulinów w dalszym ciągu wspierał prowadzone prace konserwatorskie.

¹³ Autorem *projektu rewaloryzacji klasztoru ojców paulinów we Włodawie* jest dr hab. inż. arch. Andrzej Białkiewicz prof. PK. W trakcie projektowania czynny udział w precyzowaniu programu funkcjonalnego klasztoru brał O. Leon Chałupka.

śnie należało połączyć współczesną infrastrukturę techniczną z funkcjami domu klasztornego.

W latach od 2000 do 2001 usunięte zostały wszelkie przeróbki i przemurowania oraz wtórna klatka schodowa, a więc wszystkie te elementy, które zostały wykonane we wnętrzach obiektu w czasie, gdy nie był on użytkowany przez zakon. Usunięto również dawne zniszczone tynki oraz nowe zawierające dużą ilość zaprawy cementowej, przyczyniającej się do zawilgacania ścian. Dotyczyło to zarówno tynków wewnętrznych, jak i zewnętrznych. W czerwcu i lipcu 2001 r. przeprowadzono badania architektoniczne obiektu. Udokumentowane zostały w całości wszystkie wątki murów odsłonięte po usunięciu tynków. Pozwoliło to na szczegółowe określenie wtórnych przemurowań ścian, otworów okiennych i drzwiowych oraz dawnych wnęk w murach spełniających kiedyś rolę szaf ubraniowych. Wkrótce przystąpiono do przemurowań i napraw tych wszystkich wątków ścian, których stan techniczny nie odpowiadał stosownym normom. Usunięto również fragmenty ścian wykonane z pustaków żużlobetonowych i zastąpiono je cegłą ceramiczną. Po usunięciu stolarki okiennej dokonano przemurowania wszystkich wnęk okiennych ze względu na to, że wątki murów w tych wszystkich miejscach były bardzo mocno rozluźnione. Odtworzono główne wejście do klasztoru z dawnymi obramieniami z piaskowca, wraz z herbem fundatora oraz tablicą fundacyjną z roku 1711. Elementy te przechowywane w Muzeum we Włodawie w roku 1999 zostały zwrócone do klasztoru, a następnie w roku 2001 poddane konserwacji. Wymurowano na nowo sklepienia kolebkowe, kolebkowe z lunetami oraz krzyżowe na korytarzach, nad pokojami oraz refektarzem. Dokonano wiernego odtworzenia sklepienia nad refektarzem, które rozpadło się w wieku XIX. Wykonane ekspertyzy konstrukcyjno-budowlane wskazywały, że stan techniczny pozostałych, zwłaszcza około 1000 m² popękanych, rozluźnionych i odspojonych od ścian nośnych sklepień nad korytarzami grozi katastrofą budowlaną. Dokonano osuszenia ścian budynku, założono izolację pionową na wszystkich murach fundamentowych. Dokonano niwelety terenu, obniżając go dokoła klasztoru do pierwotnej wysokości. Przywrócono również poziom terenu w wirydarzu. Po tych pracach w obrębie parteru założone zostały izolacje poziome przeciwwilgociowa oraz termiczna. Na ścianach zewnętrznych, do wysokości nadproży okien parteru zastosowano tynki renowacyjne szeroko porowe umożliwiające penetrację powietrza, wpływające na osuszanie obiektu. Na elewacjach zrekonstruowano wszystkie detale architektoniczne. W całym gmachu wykonano instalacje elektryczną, wodną, kanalizacyjną, centralnego ogrzewania. Wybudowano również całkowicie nowe przyłącza wszystkich mediów.

Po zakończeniu prac konserwatorskich w obiekcie zagospodarowano teren wokół klasztoru. We wrześniu 2006 r. nuncjusz apostolski w Polsce ks. arcybiskup Józef Kowalczyk z generałem zakonu o. Izydorem Matuszewskim i biskupem Henrykiem Tomasikiem dokonali uroczystego poświęcenia klasztoru i założenia klauzury. Po przeprowadzonych pracach konserwatorskich w klasztorze

włodawskim można stwierdzić, że został osiągnięty kompromis między historycznymi wartościami obiektu a jego współczesnymi funkcjami. Budynek w pełni odzyskał swój pierwotny charakter i służy obecnie tej samej funkcji, dla której powstał 300 lat temu.

PIŚMIENNICTWO

- Aleksandrowicz P., 1971. *Diecezja siedlecka, czyli podlaska*, Siedlce.
- Baliński M., Lipiński T., 1884–1886. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. I–III, Warszawa.
- Brykowska M., 1982. *Kościół kamedułów na Bielanach*, Warszawa.
- Chlebowski B., 1893. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XIII, Warszawa.
- Chodyński S., 1892. *Paulini w Polsce* [w:] *Encyklopedia kościelna*, t. 18, Warszawa.
- Cichor D. ZP, 1994. *Dzieje kościoła i klasztoru paulinów we Włodawie 1698–1864*, Kraków.
- Cichor D. ZP, 1999. *Paulini włodawscy [1698–1998]. Przewodnik po wystawie*, [w:] *Zeszyty Muzealne, Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego we Włodawie*, t. 9, Włodawa.
- Czapczyńska-Kleszczyńska D., Ćwięczek M., 2006. *Program prac konserwatorskich elewacji kościoła przy klasztorze oo. Paulinów we Włodawie*, Kraków, maszynopis, Archiwum Klasztoru Paulinów we Włodawie.
- Czuma I., 1930. *Monografia statystyczno-gospodarcza woj. lubelskiego*, Lublin.
- Dobrowolski T., 1974. *Sztuka polska*, Kraków.
- Gmiterek H., 1991. *Włodawa w dziejach reformacji i kultury staropolskiej* [w:] *Dzieje Włodawy*, Lublin-Włodawa, 57–72.
- Hoffman K., 1905. *Żniwa pasterskie*, Biesiada Literacka, nr 30.
- Hormung Z., 1962. *Architektura* [w:] *Historia sztuki polskiej*, t. II. *Sztuka nowożytna*, Kraków.
- Jabłońska I. M., 2004. *Włodawa: kalendarium dziejów. Część druga. W dobie zaborów 21 III 1796 – 10 XI 1918. Lata 1796–1860*, *Zeszyty Muzealne, Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego we Włodawie*, t. 12, Włodawa.
- Jaśkiewicz A., 1983. *Z dziejów mecenatu artystycznego i kulturalnego o. Konstantego Moszyńskiego*. *Studia Claramontana*, IV.
- Kaczmarczyk K., *Wypisy archiwalne dotyczące historii sztuki w Polsce XVII–XIX w.*, maszynopis, Instytut Sztuki Polska Akademia Nauk w Warszawie, sygn. 40.
- Kalinowski K., 1981. *Związki artystyczne Śląska i Polski w XVIII wieku*, [w:] *Sztuka I poł. XVIII wieku*, *Mat. Sesji Stow. Historyków Sztuki*, Rzeszów listopad 1978, Warszawa.
- Karpowicz M., 1985. *Sztuka polska XVIII wieku*, Warszawa.
- Knox B., 1971. *The Architecture of Poland*, London.
- Kunczyńska-Iracka A., 1968. *Ilustracje kroniki ojca Pokorskiego* [w:] *Polska sztuka ludowa*, XXII.
- Lerue A., 1857. *Album Lubelskie*, Warszawa.
- Michalczuk S., 1958. *W sprawie autorstwa rzeźb figuralnych w kościele popaulińskim we Włodawie i popijarskim w Chełmie*, Streszczenie referatu, *Biul. Historii Sztuki*, XX.
- Miłobędzki A., 1978. *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa.
- Miszczak D., 1970. *Kalendarium prac Pawła Antoniego Fontany we Włodawie*. *Rocz. Humanist.*, 8, z. 5.
- Nadratowski O. M., 2002. *Parafia i klasztor Ojców Paulinów* [w:] *Włodawa Miasto i region na przełomie XX/XXI wieku*, Lublin – Włodawa.
- Olszewski H., 1961. *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697–1740*, Warszawa.

- Powiadaj L., 1872. *Wojna domowa Sapiechów ze szlachtą Litewską w ostatnich latach XVII w. i na początku XVIII w.* Przegl. Pozn., 7, t. 2, z. 4–6.
- Raczyński J., 1929. *Centralne barokowe kościoły województwa lubelskiego*. [w:] *Studia do dziejów sztuki w Polsce*, t. 1, Warszawa.
- Rutkowska J., Smulikowska E., 1975. *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. VIII, Województwo lubelskie*, z. 18, Powiat włodawski.
- Sobieszański F. M., 1871. *Kościół parafialny we Włodawie*. Tygodnik Ilustrowany, nr 159.
- Sobieszczuk H., 1957. *Malowidła ściennie w kościele paulińskim we Włodawie*, Roczn. Humanistyczne KUL, 6, z. 4.
- Sowa A., Pociej Ludwik Konstanty [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 28.
- Stoga A., 1972. *Marceli Dobrzeńewski – zagadkowy malarz Włodawy i Łęczeszyc*. Biul. Historii Sztuki, nr 3–4.
- Stopniak F., 1990. *Kościół na terenie województwa białkopodlaskiego od połowy XIX wieku*, [w:] *Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia*, Biała Podlaska, s. 359–403.
- Szafranec S., 1966. *Konwent paulinów jasnogórskich*, Rzym.
- Szczygieł R., 1991. *Włodawa w czasach przedrozbiorowych. Zagadnienia gospodarczo-społeczne* [w:] *Dzieje Włodawy*, Lublin – Włodawa, s. 19–56.
- Walicki M., 1931. *Sprawa inwentaryzacji zabytków w dobie Królestwa Polskiego [1827–1862]*, Warszawa.
- Wasilewski T., *Ogiński Leon* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23.
- Wieniarski A., 1860. *Włodawa i Różanka* [w:] *Biblioteka Warszawska*, 3.
- Wiszcza D., 1970. *Kalendarium prac Pawła Antoniego Fontany we Włodawie*, Roczn. Hum. KUL, 8, z. 5.
- Wiśniewski S., 1991. *W dobie powstań narodowych* [w:] *Dzieje Włodawy*, Lublin–Włodawa.
- Zadrozny T., 1985. *Kościół popauliński Świętego Ludwika we Włodawie – charakterystyka i geneza architektury*. *Studia Theologica Varsoviensia*, 23, nr 1, s. 219–269.
- Zbudniewek J., 1969. *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*. *Nasza Przeszłość*, 31.
- Zbudniewek J., 1981. *Człowiek wielkiej wiary i pracowitości o. I. Pokorski (1656–1734)* [w:] *Studia Claromontana*, 2, Jasna Góra.
- Zbudniewek J., 2007. *Paulini wczoraj i dziś* [w:] *Studia Claromontana*, 25 Warszawa, 5–288.
- Zwierzchowski R., 2002. *Sakralne dzieło Pawła A. Fontany na Lubelszczyźnie*. Zesz. Muzealne, t. 12, Włodawa.

PAULINE ABBEY IN WŁODAWA AND ITS REVITALIZATION

Abstract. Paulines' monastery in Włodawa was built between 1701 to 1718. The author of the project was probably Joseph Piola (?–1715), the founder was Louis Konstantin Pociej (1664–1730). Since 1799 part of the facility was rented to various secular users. After the collapse of January Uprising, under the Tsar's ukase was winding up dissolution of the monastery. In 1993, Pauline got back the church and part of monastery, and in 1999 the entire facility. His condition was fatal. Idea of the restoration was to restore the original spatial arrangement of the monastery and the inclusion of contemporary monastic function, slightly modified, and contingent upon the current construction law. Essential functions as a chapel, refectory, library, kitchen, living area, returned to the same places in which they were before almost 300 years ago. Compromise was reached between the historical values of the object, and its contemporary features. Building a fully regained its original character and now serves the same function, for which it originated.

Keywords: building, monastery, conservation, restoration